

Literatura wykorzystana

1. Arcisz S. B.: *Internet jako źródło informacji biznesowej*. [W:] *IV Krajowe Forum Informacji Naukowej i Technicznej*. Zakopane: Polskie Towarzystwo Informacji Naukowej 1997 s.303-308.
2. Dradra K., Potempa A.: *Komputerowe informacyjne bazy danych w krakowskich instytucjach naukowych*. Kraków: Bibl. Gł. Akademii Ekonomicznej w Krakowie 1998.
3. Grzecznowska A., Mostowicz E.: *Małe i średnie przedsiębiorstwa przemysłowe jako użytkownicy informacji*. *Prakt. Teor. Inf. Nauk. Techn.* 1996, t. IV nr 1 s.16-22.
4. Grzecznowska A., Mostowicz E.: *Placówki informacji biznesowej w Polsce*. *Informator*. Warszawa: Instytut INTE 1997.
5. Mostowicz E., Grzecznowska A.: *Wykorzystanie komputerowych baz danych z zakresu biznesu dostępnych w polskich placówkach informacyjnych*. Warszawa Instytut INTE 1998.

Dr bibliologii Emilia MOSTOWICZ i dr nauk ekonomicznych Anna GRZECZNOWSKA są adiunktami w Instytucie INTE, ul. Akwarelowa 26a, 04-542 Warszawa; tel. (022) 815-22-13; e-mail: iinte@iinte.edu.pl, <http://www.iinte.edu.pl>

Wpłynęło 18 marca 1999

* * *

Krzysztof ZIOŁO

Politechnika Śląska, GLIWICE

WPŁYW SAMODZIELNOŚCI FINANSOWEJ NA FUNKCJONOWANIE BIBLIOTEKI POLITECHNIKI ŚLĄSKIEJ¹

Reorganizacja Politechniki Śląskiej doprowadziła do decentralizacji zarządzania i finansów, co zrewolucjonizowało sposób działania uczelni. Decentralizacja objęła sprawy kadrowe, finansowe i lokalowe. W ramach tej reformy Biblioteka Główna została samodzielnym gospodarzem swojego budynku, oraz przejęła pełną odpowiedzialność za gospodarowanie swoim budżetem. Czas jaki upłynął od wprowadzenia reformy (1994) pozwala na wyciągnięcie pierwszych wniosków, z których najważniejsze to: samodzielność finansowa biblioteki nie wpływa na optymalizację zakupów książek, czasopism i baz danych; nie istnieje również żaden związek pomiędzy wzrostem ilości studentów a możliwościami biblioteki w zakresie powiększania zbiorów.

The influence of economical factors on activity of the Main Library of Silesian University of Technology. *The reorganization of Silesian University of Technology has led to decentralization of managing and finances of individual faculties. Staff, financial and office matters have entered into the composition of the decentralization. It completely changed the way of performing the university functions. Within this reform the board of directors of the Main Library have become the only manager of this library budget and the library building. The reorganization was carried out in 1994, so it is possible to present some observations and draw first conclusions. The most important of them are the following: the financial independence of the library does not really influence the optimization of purchases of books, periodicals and data bases. There is not any relationship between the increase in the number of students and the library potential as far as the possibilities of the library collections are concerned.*

Jednym z ogniw krajowego systemu informacji naukowo-technicznej są biblioteki uczelni wyższych. Transformacja ustrojowa przyniosła samodzielność uczelni. W przypadku Politechniki Śląskiej przeprowadzono decentralizację zarządzania i finansów w obrębie całej uczelni. Decentralizacja polega na:

- samodzielnym zatrudnianiu wszystkich pracowników tak merytorycznych jak i obsługi przez poszczególne jednostki, przy czym Dział Spraw Osobowych Uczelni odpowiada tylko za stronę formalną procesu;
- dokonaniu podziału budżetu uczelni pomiędzy poszczególne jednostki, które uzyskały wewnętrzną samodzielność finansową. Mamy tu wydziały (11) oraz jednostki ogólnouczelniane (2), międzywydziałowe (4) i pozawydziałowe (4) oraz administrację centralną. W ramach planu rzeczowo-finansowego uczelni dokonuje się pierwotnego podziału limitu osobowego funduszu płac ustalonego przez MEN i dotacji budżetowej na działalność dydaktyczną. W ramach podziału pierwotnego wyodrębnia się również limit osobowego funduszu płac dla administracji centralnej oraz tworzy rezerwę rektora. Podziału dotacji budżetowej i limitu osobowego funduszu płac dokonuje się w oparciu o zasady zawarte w odpowiednim zarządzeniu rektora;
- dokonaniu podziału zasobów lokalowych uczelni pomiędzy poszczególne jednostki oraz ustanowieniu gospodarzy poszczególnych budynków. Gospodarze budynków są zobowiązani do pokrywania wszelkich kosztów utrzymania powierzonych im obiektów. W przypadku konieczności przeprowadzenia bardziej gruntownych remontów istnieje możliwość starania się o środki z Centralnego Funduszu Remontowego Uczelni.

Wdrożenie przedstawionych powyżej zasad zrewolucjonizowało sposób działania uczelni. Przede wszystkim okazało się, że gospodarzami obiektów uczelni została tylko część jednostek, w tym Biblioteka Główna. Jednostki pozbawione własnych budynków zmuszone są wynajmować użytkowane przez siebie pomieszczenia, w tym sale dydaktyczne i laboratoria u gospodarzy budynków. Koszty wynajmu określane są zgodnie z odpowiednim zarządzeniem rektora.

KOSZTY SAMODZIELNOŚCI

Każda jednostka jest zobowiązana w ramach swojego budżetu do pokrywania następujących rodzajów kosztów:

¹ Tytuł autorski: *Wybrane aspekty ekonomiczne działalności Biblioteki Głównej Politechniki Śląskiej*; śródtytuły i podkreślenia od Redakcji. Czytelnik zainteresowany tematem z pewnością nie straci, jeśli zagłębnie do pokrewnego tekstu Autora drukowanego w PTINT 1998 vol. VI nr 2 s.18-26: *Komputeryzacja Biblioteki Głównej Politechniki Śląskiej*.

- wynagrodzenia osobowe;
- wynagrodzenia z Zakładowego Funduszu Nagród;
- wynagrodzenia bezosobowe i honoraria;
- składki ZUS i na Fundusz Pracy;
- odpisy na Zakładowy Fundusz Świadczeń Społecznych;
- materiały i niskocenny majątek trwały;
- odpisy amortyzacyjne majątku trwałego;
- usługi komunalne (energia, c.o., woda, kanalizacja i śmieci);
- usługi obce (wszelkie remonty, ...);
- delegacje;
- koszty ogólnouczelniane (finansowanie administracji i innych celów ogólnouczelnianych następuje właśnie z tej pozycji).

Do dyspozycji jednostek jest też fundusz inwestycyjny i uzyskiwane przez nie dochody własne. Fundusz inwestycyjny tworzony jest w przeważającej części z odpisów amortyzacyjnych poszczególnych jednostek a jego wysokość wynosi 80% kwoty pozostającej na uczelni. Możliwości uzyskiwania przychodów są następujące: opłaty za zajęcia dydaktyczne, wpływy ze sprzedaży wydawnictw własnych oraz opłaty za wynajem pomieszczeń, powielanie materiałów i inne. Możliwości te są jednak bardzo ograniczone przez obowiązujące obecnie przepisy.

Ewidencję i bieżącą kontrolę wykorzystania środków finansowych prowadzi administracja centralna. Każda jednostka organizacyjna posiada wyodrębnioną jednostkę ewidencyjną kosztów i przychodów („konto”). W przypadku przekroczenia przez jednostkę planowanych kosztów bez pokrycia w przychodach, następuje wstrzymanie jej finansowania. Przekroczenie środków finansowych obciąża fundusz inwestycyjny danej jednostki w roku następnym. Ponadto, jako środek dyscyplinujący stosuje się zasadę, że 40% tego przekroczenia pomniejsza dotację na działalność dydaktyczną w roku następnym.

BIBLIOTEKA JAKO PODMIOT SAMODZIELNY

Przedstawione powyżej w bardzo uproszczonej formie zasady stosowane są również wobec Biblioteki Głównej, będącej jednostką ogólnouczelnianą. Czas jaki upłynął od wprowadzenia reformy w uczelni pozwala na przedstawienie pewnych obserwacji oraz wyciągnięcie pierwszych wniosków.

System biblioteczno-informacyjny Politechniki Śląskiej tworzy Biblioteka Główna wraz z dwoma filiami (w Katowicach i Rybniku) oraz 64 biblioteki zakładowe. W roku 1994 zlikwidowano fundusz centralny i rozpoczęto wdrażanie samodzielności jednostek, tak że można przyjąć iż reforma została wprowadzona w życie już od 1995 roku. Od tegoż roku Biblioteka Główna jako samodzielna jednostka międzywydziałowa, posiada swój budżet, którym musi gospodarować tak aby wystarczył na pokrycie wszel-

kich kosztów jej istnienia i działalności. Pomimo tego, że przy planowaniu budżetów uczelni w latach 1995-98 zakładano 2,98% udział w nich środków przeznaczonych dla Biblioteki Głównej, to ostatecznie przy ich podziale, realny udział tychże środków był zawsze niższy i zawierał się w granicach 2,69–2,89% co zilustrowano w **tabeli 1**.

Tabela 1. Udział budżetu Biblioteki w budżecie Uczelni.

Rok	1995	1996	1997	1998	1999
Udział [%]	2,69	2,75	2,89	2,76	?

Biblioteki zakładowe są własnością poszczególnych jednostek uczelni, tj. instytutów, katedr i zakładów. Jednostki te zobowiązane są do ich utrzymywania, tzn. zapewnienia odpowiednich pomieszczeń, zatrudnienia pracowników i dokonywania zakupów literatury specjalistycznej.

ZAKUP KSIĄŻEK

Literaturę krajową biblioteki zakładowe nabywają samodzielnie, natomiast przy zakupach literatury zagranicznej korzystają z pośrednictwa Biblioteki Głównej, przeznaczając na ten cel środki z funduszy na badania kierunkowe i własne, oraz z grantów. Natomiast rzadkością są zakupy dokonywane z funduszy dydaktycznych. Należy zdawać sobie sprawę, że najcenniejsza część zbiorów bibliotek zakładowych znajduje się w gabinetach pracowników i jest trudno dostępna. Wobec szczupłości swoich funduszy Biblioteka Główna nie jest w stanie wygospodarować środków na zakupy książek do bibliotek zakładowych. Sytuacja ekonomiczna prowadzi do powolnego, ale stałego spadku nowych nabytków, tak że w ciągu ostatnich 10 lat roczny zakup spadł o 25% co zilustrowano w **tabeli 2**.

Z punktu widzenia czytelników takie rozwiązanie organizacyjne sieci bibliotecznej, wygodne dla pracowników naukowych poszczególnych jednostek, ma jednak istotne wady.

Duża ilość małych bibliotek powoduje znaczne terytorialne rozproszenie literatury i wpływa niekorzystnie na przepływ i dostępność informacji. Poszczególne jednostki zatrudniają najczęściej w swoich bibliotekach osoby bez przygotowania bibliotecznego

co skutkuje w znakomitej większości przypadków niefachowym prowadzeniem zbiorów, obniżając jakość usług. Osoby te bardzo często pełnią też inne funkcje w swoich jednostkach tak, że biblioteki praktycznie czynne są przez 2 – 3 godziny i to nie zawsze codziennie. Biblioteka Główna sprawuje nadzór merytoryczny nad działalnością tych bibliotek, ale w istniejących warunkach nie jest w stanie zorganizować sprawnego systemu informacyjnego uczelni jako całości.

Biblioteka Główna na zakupy książek w swoim budżecie może przeznaczyć tylko fundusze z pozycji „materiały i niskocenny majątek trwały”, z której to pozycji trzeba zapewnić również bieżące funkcjonowanie biblioteki (np. materiały biurowe, drobne zakupy inwestycyjne, środki czystości,...). W efekcie na zakup książek wydaje się około 10% tego funduszu, co zilustrowano w **tabeli 3** jako „% pozycji materiały”. Obserwowane większe wydatki w latach 1996 – 1997, odbyły się kosztem innych potrzeb. W latach następnym nie dało się już kontynuować takiej polityki, a w bieżącym roku zaplanowano na ten cel 10,4%.

W tej samej tabeli podano również jaki procent budżetu biblioteki stanowi pozycja „materiały ...” oraz wielkości zakupu książek. Jak widać wielkość ta utrzymuje się w przybliżeniu na stałym poziomie, średnio 3545 vol. w roku. Tak więc uzyskana samodzielność finansowa niczego tu nie zmieniła. Należy także nadmienić, iż kupowane są przede wszystkim wydawnictwa krajowe, w tym wieloegzemplarzowa literatura skryptowa dla studentów.

Wielkość tego zakupu jest absolutnie niewystarczająca dla zaspokojenia niezbędnych potrzeb naszych czytelników, gdyż w analizowanym okresie czasu (tj. od 1989 r.) ilość studentów wzrosła z 7650 do 25232 a więc o 230%. Tak więc na każdą zakupioną w 1998 roku książkę przypada 8,3 studenta (!), podczas gdy w roku 1989 przypadało 2,5 studentów. Szacuje się, że **kupujemy nie więcej jak 50% tytułów** ukazujących się na rynku a wchodzących w obszar zainteresowań Biblioteki Głównej, z czego wiele pozycji kupuje się w pojedynczych egzemplarzach, tylko do czytelnika. Jest to szczególnie bolesny problem dla studentów gdyż ceny książek są bardzo wysokie, często rzędu 100 zł za egzemplarz. Bardzo przykrym skutkiem tej sytuacji jest **wzrost kradzieży książek z czytelnika**.

Tabela 2. Zakupy książek do bibliotek zakładowych w latach 1989 – 1998.

Rok	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Vol.	4404	4304	4701	3550	3706	3474	3913	3207	4244	3339

Tabela 3. Zakup książek w latach 1989 – 1998.

Rok	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
studenci	7650	7439	9256	11799	13101	13338	17505	19476	23158	25232
Zakup Vol.	3083	2330	3518	2334	2896	3931	3116	4730	6471	3042
% pozycji „materiały...”	-	-	-	-	-	-	8,8	19,6	19,1	9,8
% budżetu Biblioteki	-	-	-	-	-	-	39,4	22,6	33,8	27,0

PRENUMERATA CZASOPISM

Do roku 1989 na prenumeratę czasopism zagranicznych Biblioteka Główna miała pulę dewizową w Ministerstwie Nauki i Szkolnictwa Wyższego. Pula ta została zlikwidowana w roku 1990. Od roku 1991 KBN przyznaje corocznie fundusze na działalność ogólnotechniczną DOT, w tym na dofinansowanie importu czasopism i baz danych na CD-ROMach. Analiza danych z lat 1991-1998, zamieszczonych w tabeli 4 unocznia następujące tendencje:

Prenumerata czasopism krajowych, biorąc pod uwagę ilość tytułów spadła w porównaniu z rokiem 1991 o ok. 10% utrzymując się w latach 1992 – 1998 na podobnym poziomie.

W tym czasie koszt prenumeraty wzrósł o ponad 150% (1992 = 100%).

Prenumerata czasopism zagranicznych spadła prawie o 50%, z tym że zauważalne są dwa etapy. Etap pierwszy, przejście finansowania przez KBN (lata 1992 – 1993) oznaczało 30% spadek ilości tytułów; etap drugi – uzyskanie samodzielności finansowej przez Bibliotekę Główną kolejny spadek o dalsze 20% tytułów. W tym okresie koszt prenumeraty wzrósł o prawie 120% (1992 = 100%). W bieżącym roku widać kolejny etap zapaści finansowej, czego efektem jest dalszy spadek prenumeraty o 12%, tj. o 54 tytuły.

Tabela 4. Koszty prenumeraty czasopism w latach 1991 – 1999.

rok	krajowe		zagraniczne		Koszt całkowity PLN	Dotacja KBN %
	tytuły	%	tytuły	%		
1991	491	100	466	100	274.437	54,7
1992	422	86,0	343	73,6	255.565	48,9
1993	424	86,4	320	68,7	290.378	58,5
1994	433	88,2	240	51,5	355.795	57,9
1995	430	87,6	275	59,0	407.775	96,6
1996	425	86,6	238	51,1	430.302	76,9
1997	449	91,5	249	53,4	496.515	69,6
1998	449	91,5	238	51,4	552.337	78,0
1999	?	?	179	38,4	?	?

W okresie samodzielności finansowej prenumerata czasopism zagranicznych jest prawie w całości, tj. w około 80% finansowana z celowej dotacji KBN-u. W poprzednim okresie dotacja ta stanowiła około 55% całkowitych kosztów prenumeraty.

Można więc stwierdzić, że uzyskanie samodzielności finansowej spowodowało wyraźne zmniejszenie udziału funduszy własnych Uczelni w prenumeracie czasopism. Wydaje się, że istnieją dwie przyczyny takiej sytuacji, a to kwota dotacji na działalność dydaktyczną uzyskiwana z MEN-u jest tak mała, że nie wystarcza jej na podstawową działalność Uczelni, oraz stawianie własnego interesu wydziałów na pierwszym miejscu, przed interesem Uczelni jako całości. Dyrekcja biblioteki starając się przeciwdziałać temu

drugiemu mechanizmowi wprowadziła czynnik, który teoretycznie powinien spowodować wzrost zainteresowania wydziałów problemem prenumeraty a mianowicie, dotacja na dofinansowanie importu czasopism i baz danych została podzielona na dwie części. Z jednej części opłacane są czasopisma abstraktowe, a druga jest dzielona pomiędzy poszczególne wydziały wg klucza uwzględniającego ich potencjał kadrowy. Uzyskane w ten sposób kwoty są wydawane na wskazane przez wydziały interesujące je czasopisma. Tytuły, które nie mieszczą się w przyznanym limicie kwotowym są skreślane z prenumeraty. Jeżeli wydział uznaje za konieczne prenumerowanie tytułów, które nie zmieściły się w limicie, może sam sfinansować zakup. Niestety zainteresowanie samodzielnym finansowaniem prenumeraty nie jest zbyt wielkie, gdyż poszczególne wydziały nie mają środków własnych na ten cel. W efekcie udział wydziałów w finansowaniu prenumeraty czasopism zagranicznych wynosi około 20% jej kosztów. Podejście poszczególnych wydziałów do tego problemu nie jest jednolite, a rozpiętość pomiędzy ilością opłacanych samodzielnie tytułów zawiera się w granicach od 35 do 9. W bieżącym roku następuje kolejny spadek wielkości prenumeraty do poziomu 179 tytułów, tj. o 12%.

PROBLEMY ADMINISTRACYJNO-KADROWE

Biblioteka Główna zatrudnia swoich pracowników, tj. służbę biblioteczną oraz pracowników administracyjnych i obsługi (sprzątaczkę, portierów, konserwatora...) zgodnie z limitem osobowego funduszu płac. Rozwiązanie to wymusza pewną racjonalizację zatrudnienia poprzez możliwość manewrowania liczebnością poszczególnych grup pracowniczych, ale niezbędne działania w tym kierunku są mocno ograniczone obowiązującym Kodeksem Pracy i mogą być przeprowadzane tylko w długim horyzoncie czasowym. Jakikolwiek wzrost ilości zatrudnienia, pociągający za sobą konieczność zwiększenia limitu osobowego funduszu płac wymaga zgody Rektora. Tak więc **samodzielność Biblioteki jako pracodawcy jest mocno ograniczona.**

Biblioteka Główna jest gospodarzem budynku i w ramach swojego budżetu ponosi wszystkie koszty eksploatacyjne oraz remontowe. Należy do niej również utrzymanie terenu otaczającego budynek (tak latem jak i zimą). W celu sprawnej realizacji tych zadań konieczne okazało się zatrudnienie administratora budynku, konserwatora oraz odpowiedniej ilości portierów, szatniarzy i sprzątaczek. Również i w tym przypadku, szczupłość budżetu tak rozumianą samodzielność sprowadza do utrzymywania niezbędnej sprawności obiektu po minimalnych kosztach. Jakikolwiek większe przedsięwzięcia wymagają starań o skorzystanie z centralnych funduszy uczelni lub z innych źródeł (KBN, Fundacja Nauki

Polskiej itp.), jednakże efektywność takich starań jest niewielka.

WNIOSKI

Najbardziej ogólny wniosek z przedstawionych rozważań można sformułować następująco: potencjalny rozwój bibliotek w ostatniej dekadzie, w trakcie transformacji ustrojowej został mocno przyhamowany coraz mniejszymi środkami przyznawanymi uczelniom, co jest wynikiem niezrozumiałej polityki rządu, nie pozostającej w najmniejszym związku ze wzrostem ilości studentów (tab.4) oraz deklaracjami o konieczności rozwoju nauki i szkolnictwa wyższego.

W odniesieniu do Biblioteki Głównej Politechniki Śląskiej można sformułować następujące wnioski:

Decentralizacja zarządzania i finansów uczelni pociągnęła za sobą samodzielność Biblioteki Głównej. Samodzielność jednostek podstawowych jakimi są wydziały odsunęła na dalszy plan myślenie o uczelni jako o całości. Priorytety wydziałów wygrywają z zadaniami merytorycznymi jednostek ogólnouczelnianych, w tym Biblioteki Głównej, a w konsekwencji z interesem całej Uczelni.

Samodzielność finansowa Biblioteki nie jest w stanie oddziaływać na optymalizację zakupów książek, czasopism i baz danych ponieważ przyznawane fundusze pokrywają tylko minimalne potrzeby związane z egzystencją biblioteki, natomiast fundusze pozostające na zakupy zbiorów są znacznie mniejsze od minimum wynikającego z potrzeb czytelników. „Optymalizacja” w praktyce oznacza decydowanie jakie tytuły w danym roku wykreślić z prenumeraty, oraz podobną negatywną selekcję w zakresie zakupów księgozbioru i baz danych.

Stosowanie przedstawionych środków dyscyplinujących może prowadzić jednostki przekraczające przyznany budżet do spirali zadłużenia praktycznie niemożliwego do spłacenia. Jest to tym bardziej przykre, że sytuacje takie nie muszą wynikać ze złej gospodarki, ale z faktu iż przyznany budżet nie był w stanie pokryć minimalnych kosztów utrzymania danej jednostki organizacyjnej.

Nie istnieje żaden związek pomiędzy wzrostem ilości studentów a możliwościami Biblioteki w zakresie powiększania zbiorów, co wynika ze zdecydowanego niedowartościowywania jej potrzeb tak przez uczelnię jak i przez MEN oraz KBN. Zbyt mały zakup trwający już od dziesięciu lat, na dłuższą metę prowadzi do dyskwalifikacji Biblioteki jako ośrodka informacji naukowo-technicznej, oraz jako miejsca w którym studenci mogą samodzielnie zdobywać wiedzę. Stoi to w jaskrawej sprzeczności ze zdecydowaniem wprowadzaną w życie reformą programową, zakładającą zmniejszenie ilości zajęć o około 50% przy założeniu odpowiedniego powiększenia czasu pracy samodzielnej studentów.

LITERATURA

1. Statut Politechniki Śląskiej Gliwice 1999.
2. Zarządzenie Nr 14/96/97 Rektora Politechniki Śląskiej z dnia 16 stycznia 1997 w sprawie zasad gospodarki finansowej Gliwice 1997.

Adiunkt (elektronik) dr inż. Krzysztof ZIOŁO jest zastępcą dyrektora Biblioteki Głównej Politechniki Śląskiej; e-mail: zioło@bibgl.polsl.gliwice.pl; więcej (a nawet dużo) szczegółów – patrz PTINT 1998 vol. VI nr 2 s.26-28.

Wpłynęło 30 czerwca 1999

* * *

Powiedzieli ...

Planując rozwój badań w pewnej dziedzinie trzeba na pierwszym miejscu postawić zapewnienie dostępu do literatury, a więc do czasopism naukowych i monografii. Wprowadzie książki naukowe są kosztowne, ale zawarte w nich wiadomości są wielokrotnie więcej warte.

Henryk SZARSKI

Cele i kierunki badań naukowych,
Wrocław: Ossolineum 1987